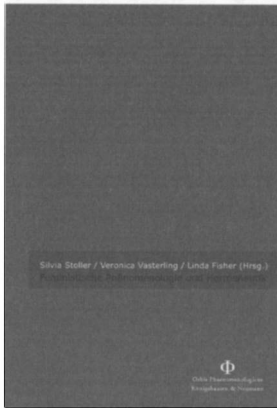

Feministische Phänomenologie und Hermeneutik

SILVIA STOLLER, VERONICA VASTERLING, LINDA FISHER (RED.)

**Würzburg: Königshausen & Neumann,
2005, 303 pp., € 44**

Feministische Phänomenologie und Hermeneutik biedt een overzicht van recent onderzoek in de betrekkelijk nieuwe onderzoeksgebieden van feministische fenomenologie en hermeneutiek. Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een verzameling van elf artikelen, waarin filosofen uit Duitsland, Finland, Nederland, Oostenrijk, Zwitserland, de Verenigde Staten en Canada de wederzijdse relevantie van feminisme, fenomenologie en hermeneutiek onderzoeken. Met hun uitgebreide voetnoten getuigen de artikelen zonder uitzondering van zorgvuldig onderzoek en bieden zo toegang tot nog meer literatuur. Voor wie verder wil lezen, bevat het tweede deel een uitgebreide bibliografie.

Dat feministische fenomenologie en hermeneutiek nog relatief nieuw zijn, is eigenlijk

merkwaardig. Fenomenologie en hermeneutiek, schrijven de inleiders, hebben veel meer met feministische filosofie gemeen dan gewoonlijk wordt aangenomen. Zo beperken ze zich alledrie niet tot de filosofie, maar overschrijden ze juist de grenzen van één enkele discipline. Bovendien onderschrijven ze niet de traditionele opvatting van het subject als op zichzelf staand, maar gaan ze juist uit van een subject dat in de wereld staat en zich verhoudt tot andere subjecten.

Ondanks deze nadruk op het grensoverschrijdende karakter van fenomenologie, hermeneutiek en feminisme lijkt mij deze bundel niet eenvoudig toegankelijk voor (feministische) denkers die niet filosofisch geschoold zijn. Gedegen kennis van de geschiedenis en terminologie van de filosofische fenomenologie en hermeneutiek wordt verondersteld. Dit wordt duidelijk uit de afwezigheid van een nadere bepaling van fenomenologie en hermeneutiek, alsof de betekenis van deze begrippen bekend kan worden verondersteld. Een vergelijking echter tussen bijvoorbeeld theologische en filosofische inleidingen in de hermeneutiek laat zien dat er grote verschillen zijn. Omdat voor theologen de interpretatie van heilige teksten centraal staat, bestuderen zij ook denkers die juist daarop ingaan, zoals Schleiermacher, Luther, Thomas van Aquino en Augustinus. Een filosofische inleiding zal zich daarentegen beperken tot het werk van Heidegger, Gadamer of Ricoeur. Ondanks deze disciplinaire verschillen in aan-

pak geven de inleiders nauwelijks een nadere bepaling van feministische fenomenologie en hermeneutiek. Hun definitie doet formeel aan: feministische fenomenologie en hermeneutiek zijn fenomenologische en hermeneutische filosofie in feministisch perspectief. Daarnaast kunnen ze begrepen worden als feministische filosofie die zich van fenomenologie en hermeneutiek als methoden bedient. De inleiding bevat vervolgens een kort overzicht van recente ontwikkelingen in feministische fenomenologie en hermeneutiek. Hierin worden de belangrijkste denkers voorgesteld: de fenomenologen Merleau-Ponty, Levinas, De Beauvoir, Irigaray en Butler, en de hermeneuten Heidegger, Gadamer en Ricoeur. De inleiders benadrukken dat dit onderscheid tussen fenomenologie en hermeneutiek niet strikt moet worden begrepen en ze onthouden zich ervan de artikelen in de bundel in te delen in fenomenologische of hermeneutische, omdat dit te kunstmatig zou zijn.

Fenomenologie en hermeneutiek worden dus getypeerd door de filosofen die worden bestudeerd. Dit boek lijkt mij voor twee groepen in het bijzonder interessant. Allereerst laat het meer traditionele fenomenologen en hermeneuten zien dat het niet alleen mogelijk, maar zelfs onontbeerlijk kan zijn na te denken over gevraagdstukken. Daarnaast biedt het perspectief voor die filosofen, voor wie het lange tijd leek alsof in de filosofie moest worden gekozen tussen de traditie die zichzelf in genderneutrale termen dacht en de feministische kritiek erop. Met enige aarzeling voeg ik hier toch een derde groep aan toe, die van feministische denkers die niet filosofisch geschoold zijn. Hoewel misschien minder toegankelijk, bieden de artikelen de aanhouder een gedegen inleiding in de filosofische fenomenologie en hermeneutiek. Niet alleen wordt duidelijk wat de centrale begrippen zijn en wie de belangrijke denkers, maar ook wat de grote verdienste van fenomenologie en hermeneutiek is. Fenomenologie en hermeneutiek, zo blijkt uit deze essays, bieden een uitweg uit

strikte tweedelingen die het feministische denken vaak parten spelen. Een in deze bundel terugkerend voorbeeld hiervan is het steeds problematischer wordende onderscheid tussen sekse en gender (zie de artikelen van Fielding, Vasterling en Warnke).

Waar sommige teksten zich in meer strikt filosofische discussie begeven, kenmerken andere zich door een betrokkenheid op actualiteit en door grotere toegankelijkheid. Het artikel van Debra B. Bergoffen is van het laatste een goed voorbeeld. Bergoffen begint haar artikel met de vraag hoe feministische filosofie eruit zou kunnen zien en verbindt de discussie daarover aan een uitzonderlijke notie van verkrachting in een recente rechtszaak tegen drie Bosnische soldaten. In deze rechtszaak werd verkrachting voor het eerst als misdadig tegen de menselijkheid beschouwd. Het gerechtshof beriep zich daarbij op twee beginselen. Het eerste luidt dat in vrede- of oorlogstijd echte mannen (*men of substance*) geen vrouwen misbruiken. Bergoffen merkt op dat dit beginsel conservatief is. Het bevestigt de patriarchale rol van mannen als de beschermers van vrouwen. Het tweede beginsel acht Bergoffen interessanter voor de feministische fenomenologie. Dit beginsel verbindt de waardigheid van vrouwen aan hun 'fundamentele mensenrecht op seksuele zelfbeschikking'. Het bewijs voor verkrachting is volgens het gerechtshof niet noodzakelijk lichamelijke verwonding. In plaats daarvan beroept het zich op het criterium van instemming of inwilliging. Verkrachting is penetratie zonder instemming of onder dwang, maar hoeft nog niet met lichamelijk geweld gepaard te gaan.

Volgens Bergoffen kan in dit beginsel een feministisch-fenomenologische notie van het lichaam worden herkend. Allereerst gaat het in tegen het strikte cartesiaanse onderscheid tussen lichaam en geest. Verkrachting wordt niet beoordeeld als iets wat alleen een lichaam wordt aangedaan. Tegenover Descartes die zijn lichaam wegtwijfelde, stellen fenomenologen als Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre en De Beauvoir dat de twijfelende geest niet van het

in de wereld bestaande lichaam kan worden gescheiden. Zij beschouwen het *fenomeen* van het bezielde menselijke lichaam. Het gaat erom hoe de mens zich aan ons voordoet, niet om wat met zekerheid gezegd kan worden. Ten tweede wordt in dit beginsel het vrouwelijk lichaam als menselijke lichaam gezien. Van bovengenoemde fenomenologen, zo betoogt Bergoffen, was De Beauvoir de eerste om te erkennen dat lichamen niet neutraal, maar geslachtelijk zijn. Het zogenaamd neutrale lichaam heeft zij ontmaskerd als gemodelleerd naar het mannelijke lichaam. Bergoffen plaatst deze gedachtegang naast die van het gerechtshof. Voorheen werd verkrachting alleen bewezen geacht wanneer kon worden aangetoond dat een zogenaamd neutraal lichaam was geschonden. Nu erkent het gerechtshof dat voor vrouwelijke lichamen geldt dat die ook geschonden kunnen zijn als daar geen lichamelijke bewijs voor bestaat. Deze erkenning maakt vrouwen niet tot uitzondering. Integendeel, het gerechtshof stelt dat verkrachting het mensenrecht van vrouwen op seksuele zelfbeschikking schendt. Daarom vervolgt ze deze misdaad als een misdaad tegen de menselijkheid.

Bergoffen stelt dat het gerechtshof in de formulering van het tweede beginsel gelijk en ongelijk heeft. *Gelijk*, in zoverre dat aan het vrouwelijk lichaam een eigen manier van verwonding wordt toegekend, en *ongelijk*, waar het niet verder ingaat op het bestaande beeld van het mannelijk lichaam. Haar feministisch-fenomenologische lezing van deze rechterlijke uitspraak maakt goed inzichtelijk in hoeverre de beide beginselen door patriarchaal denken zijn bepaald. Zij onderscheidt daartoe de juridische en de filosofische betekenis van deze uitspraak. In juridisch opzicht maakt het voor haar geen verschil of verkrachting wordt veroordeeld vanuit de argumentatie van mannen als beschermers dan wel vanuit de geleefde ervaring van een geslachtelijk lichaam, als de verkrachting maar wordt vervolgd als misdaad tegen de menselijkheid. Vanuit de feministische fenomenologie is er wél verschil. Het eerste argument

bevestigt een patriarchaal denken waarin alleen vrouwen kwetsbaar zijn. Het tweede biedt de mogelijkheid de specifieke kwetsbaarheid van vrouwen en mannen te onderzoeken.

Het artikel van Bergoffen toont wederzijdse verrijking van fenomenologische filosofie en een andere, in dit geval juridische, praktijk. De artikelen van Halsema (multiculturele samenleving), Warnke (opvoeding van kinderen met ambigue genderidentiteit) en Weiss (filosofisch en journalistiek verslag van eigen sterfelijkheid) maken een vergelijkbare stap naar actuele zaken. Vasterling en Fielding gaan net als Bergoffen in op het onderscheid tussen lichaam en geest. Zij bespreken dit onderscheid in reactie op de postmoderne kritiek op het onderscheid tussen sekse en gender. Voor wie dan echt door de feministische fenomenologie geraakt is, biedt Stoller een heldere inleiding in het begrip ervaring dat centraal staat in de fenomenologie.

Zo kan zelfs de niet-filosofische lezer zich, langzaam, door de artikelen heen lezen. Slechts een enkel artikel (Schues) blijft alleen toegankelijk voor een zeer specialistisch publiek. Zoals eerder gezegd zijn alle artikelen verslag van uitgebreid onderzoek. Elk bevat de belofte van een heel boek, en in enkele gevallen is dat inderdaad al gepubliceerd. Naast deze grote zorgvuldigheid is de kracht van deze bundel dat een tamelijk technische en niet altijd gemakkelijk toegankelijke vorm van filosofie in de context van de feministische filosofie wordt geplaatst die van nature uit maatschappelijk geëngageerd en interdisciplinair is. De verrijking is wederzijds, lijkt mij. Fenomenologie en hermeneutiek kunnen minder makkelijk verzanden in al te technische en ontoegankelijke discussies over de notie van ervaring of begrijpen bij kopstukken als Husserl of Heidegger, wanneer actuele praktijk hen tot hulp roept. Anderzijds bieden deze technische discussies nadere diepgang en nieuwe denkwegen aan debatten binnen Genderstudies.

Marije Altorf